

JÁN RUMAN

„Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikancie

“*Social capital*” has nowadays become a fashionable term, as well as a tool of the theoreticians trying to describe certain consequences of social changes within civil societies and then to apply it as an indicator of stability, social cohesion, integrity, solidarity and cooperation.

The author of this study deals with the genesis of the concept, starting with the specific historical moment of its first application up to the contemporary Czech and Slovak enriching way of viewing the subject. In connection with the genesis of the concept the author outlines three main representatives - Bourdieu, Coleman and Putnam - who by means of their researches contribute to its formation most markedly. He also tries to map the general characteristics of this concept - to aptly express its definition, nature, role and function. The author as well pays attention to the causal connections of the concept formation and to its subsequent application, stressing the questions of relevance and significance of the whole concept. In conclusion, the author focuses on the critical-reflexive view of the subject matter and on the finding of adequate approaches that would enable an optimal accumulation and cultivation of “*social capital*”. The author, inspired by an approach developed by Czech historian D. Třeštík and by his terminological enrichment of the topic, comes to the conclusion that the term and concept themselves do have their justification and are relevant objects of analysis.

Key words: “*social capital*”; networks; modernity; welfare state; social rights; memory

Genéza konceptu „sociálneho kapitálu“ a teoreticko-praktický prínos v podaní Bourdieuho, Coleman a Putnama

„*Sociálny kapitál*“ sa prvýkrát objavuje v práci Lyda Judson Hanifana, a to roku 1916 v súvislosti s centrami vidieckych školských komunit, pričom autor kladie dôraz na dôležitosť a význam komunit, ktoré majú vplyv na úspešnosť škôl. Ide skôr o metaforu, a nie koncept, spojenú s významom akýchsi hmatateľných substancií. Hanifan to spája s dobrou vôľou, spoločenstvom, sympatiami a spoločenskými kontaktmi ako reálnymi predpokladmi na funkčnosť sociálnej jednotky. Už v tomto období si Hanifan uvedomuje, že spojenie jedinca so skupinou zvýši jeho šance na uspokojenie svojich sociálnych potrieb. Podľa neho ide o sociologickú reflexiu „*sociálneho kapitálu*“. V roku 1956 prichádzajú s týmto pojmom kanadskí teoretici John R. Seely, Alexander Sim a Elizabeth W. Loosely, skúmajúci pospolitostný život na predmestiach veľkomiest. Zaostalým prostredím južného Talianska a jeho príčinami sa zaoberá Edward Banfield roku 1958. V roku 1961 teoretik sociálnej zmeny George Caspar Homans využíva pojem v súvislosti s analýzou základov sociálneho konania. Následne nato, v tom istom roku 1961, hlási sa k termínu „*sociálny kapitál*“ Jane Jacobsová. Jej vedecký príspevok spája „*sociálny kapi-*

tál“ s mestským životom a susedstvom. V 70. rokoch 20. storočia sa pojmu venuje ešte ekonóm Glen Loury v štúdiu zameranej na zisťovanie rôznych príjmových diferenciácií medzi ľudskými rasami v Spojených štátoch amerických.¹ Po zmienených teoretikoch prichádzajú na rad hlavní priekopníci tohto pojmu, a to Pierre Bourdieu, James Coleman a Robert Putnam.² Vďaka nim sa z obyčajnej metafory stáva koncept, ktorý je neskôr obohatený nielen o nové významové nuansy, ale i o vnútornú štruktúru, komplexnosť a hlavne spojenie konceptu s teóriou racionálnej voľby.

Okrem *kultúrneho*, *symbolického*³, ekonomického kapitálu sa Pierre Bourdieu zaoberá aj „*kapitálom sociálnym*“ a vníma ho ako reálne vlastníctvo súčtu skutočných a potenciálnych zdrojov vo vlastníctve relatívne pevných sietí viac alebo menej inštitucionalizovaných vzťahov vzájomnej známosti a uznania. Doslovne, členstvo v skupine poskytuje všetkým členom možnosť nadobúdať kredibilitu – „*sociálny kapitál*“. Miera a hodnota „*sociálneho kapitálu*“ závisia od rozsahu siete spojení, v ktorých sa daný jedinec môže efektívne mobilizovať, ako aj od veľkosti nadobúdaného kapitálu (ekonomického, *kultúrneho* alebo *symbolického*) v rámci siete daných jedincov. Z toho vyplýva, že „*sociálny kapitál*“ nie je nikdy úplne nezávislým od kapitálu iného, napr. ekonomického alebo *kultúrneho*. Sieť vzťahov a spojení nie je prirodzeného pôvodu, zároveň ani sociálneho pôvodu, vytvorená raz a pre všetkých. Ide o produkt nekonečného úsilia o inštitucionalizáciu dôležitých komponentov, ktoré sú potrebné pri utváraní a reprodukcii trvalých a užitočných vzťahov a ktoré môžu zabezpečovať materiálny alebo symbolický zisk. Inými slovami, siete osobnostných spojení Bourdieu chápe ako výsledok individuálnych alebo kolektívnych stratégií investovania, vedome alebo podvedome zameraných na tvorbu alebo reprodukcii sociálnych vzťahov (susedstvo, vzťahy na pracovisku, príbuzenstvá). Reprodukcia „*sociálneho kapitálu*“ predpokladá nepretržité úsilie o spoločenskú a udržiavanie ducha sociability, nekonečné výmeny medzi sociálnymi spojeniami, ktoré sa musia znovu a znovu potvrdzovať. Jedným z najúčinnějších prostriedkov, ako zabezpečovať a udržiavať nadobudnutú mieru „*sociálneho kapitálu*“, je verejná prestíž, tzv. známosť. Známe meno alebo priezvisko dokážu jednoduchšie zdieľať a dediť „*sociálny kapitál*“ ako jedinec „*neznámy*“. Vlastníci zdedeného „*sociálneho kapitálu*“ disponujúci známymi menami sú schopní účinnejšie transformovať spojenia nadobudnuté za rôznych okolností do trvalých kontaktov.⁴ Bourdieu sa nazdáva, že členstvo v komunite a patričná známosť by mohli byť potenciálne prínosné aj pre tých, ktorí sa nachádzajú v sociálno-stratifikačnej hierarchii nižšie, resp. sú najväčšími ohrození ekonomickým a sociálnym úpadkom, a teda prostredníctvom získavania „*sociálneho kapitálu*“ by si tak straty mali kompenzovať.⁵

Bourdieu však odkrýva aj temnú stránku „*sociálneho kapitálu*“. Ide o manipuláciu s väzbami a kontaktmi („*sociálnym kapitálom*“) za účelom zneužívania podľa vlastného prospechu a záujmu – tzv. defraudáciu (odcudzenie). Tento fakt si ďalší poprední teoretici „*sociálneho kapitálu*“ Putnam a Coleman väčšinou nevšímajú, ako aj tí, ktorí majú najbližšie k „*sociálnemu kapitálu*“

¹ KELLER, Jan. *Nejistota a dôvera aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha : SLON, 2009, s. 54.

² Ich myšlienky a teoretické postrehy sú podrobnejšie rozpísané nižšie.

³ Formu *symbolického kapitálu* Bourdieu odvodzuje od symbolickej reprezentácie. *Symbolický kapitál* predpokladá sociálne konštituovanú kognitívnu kapacitu (minulých zvykov, tradícií, stereotypov, ale aj rozhodovaní). Jeho podstatu možno chápať na pozadí vzťahu uznania a pamäte. Pozri BOURDIEU, Pierre. The Forms of Capital. In RICHARDSON, John. G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York : Greenwood Press, 1986, s. 243.

⁴ BOURDIEU, ref. 3, s. 248 – 251.

⁵ BOURDIEU, ref. 3, s. 257.

a mocensky ho reprezentujú. Ako príklad Bourdieu uvádza patrónov alebo kmotrov (v kontexte mafie) a aristokratov, ktorí ťažia zo svojich šľachtických postavení. Funkciou „sociálneho kapitálu“ okrem toho, že sa javí ako bohatý zdroj sociálnych výhod a prínosov reprezentujúcich výsledky nazhromaždeného úsilia, je aj maskovanie holého profitovania zo strany vlastníkov, ktorí ho mocensky zneužívajú a produkujú tak v spoločnosti nerovnosť spolu s odbúraním princípov a ideí pevnej otvorenej demokratickej spoločnosti.⁶ Relevantnou sa potom stáva otázka, ak členstvo v exkluzívnej skupine poskytuje všetkým členom možnosti zvyšovania svojej kredibility, prestíže, verejného ohlasu a v niektorých prípadoch slávy, akým spôsobom sa možno do takýchto skupín zaradiť (aj keď jedinec disponuje určitým *kultúrnym kapitálom*). Môžu sa stať členmi týchto skupín všetci jedinci alebo ide výhradne o uzavretú spoločnosť, ktorá si vyžaduje ovládanie určitých spoločenských „zručností“? Na to Bourdieu neodpovedá. Bolo by nanajvýš nešťastné, ak by sa spoločnosť metodologicky spoliehala len na schopnosti „výnimočných“ vedieť nadväzovať kontakty a známosti s inými, ktorí sú v tom zdatní alebo vlastnia slávne meno. Týmto spôsobom by sa zaručene vrátila do dôb predmoderných, keď závislé vzťahy medzi páni a podriadenými určovali sociálno-politickú architektúru. Takýto neobohatený ráz chápania konceptu „sociálneho kapitálu“ zakrýva rozdiely a rozmazáva nerovnosti, či už na poli prístupu k príležitostiam, alebo aj sociálnej fixácie. Škoda, že si tieto súvislosti Bourdieu zásadne neuvedomuje a neukazuje koncept „exkluzivistických“ väzieb v kontextuálne rozšírejšom svetle. Takto iba legitimizuje jeho koncepcnú chudobnosť.

Americký sociológ James S. Coleman vychádza vo svojej práci z ťažiska, ktoré zosobňuje včlenenie sociálnej štruktúry do paradigmy racionálneho konania. To sa zároveň stáva hlavným zdrojom v jeho optike nazerania na koncept „sociálneho kapitálu“. Coleman zaznamenáva rôzne formy „sociálneho kapitálu“: *povinnosti a očakávania (dôvera a vzťah k autoritám), informačné kanály a sociálne normy*. Zároveň rozlišuje dva hlavné prúdy vysvetľujúce podstatu sociálneho konania. Prvým je sociálny akt vykreslený na pozadí jedinca, ktorý je socializovaný a jeho činnosť podlieha sociálnym normám, pravidlám a povinnostiam. Tento druh sociálneho aktu je silno štruktúrovaný sociálnym kontextom, je ním priam tvarovaný a vynútený. Prvý prúd dokumentuje, že ide najmä o pohľad zo sociologickej perspektívy. Druhý sa ukazuje z ekonomickej perspektívy. V tomto prípade sa jedinec vníma ako nezávislý od sociálneho kontextu a sociálny akt vykonáva čisto sebecky a prospechársky. Hlavným principiálnym motívom sa v jeho konaní stáva maximalizácia úžitku.⁷ Colemanov cieľ je jasný. Pokúša sa o syntézu oboch zmienených perspektív na základe využitia teórie racionálneho konania, resp. teórie racionálnej voľby pri adekvátnom analyzovaní sociálnych systémov. Ako užitočný nástroj si zvolí „sociálny kapitál“, ktorého úlohou má byť podpora tejto syntézy.⁸ Nazdáva sa, že vznik, trvanie a zánik „sociálneho kapitálu“ úzko súvisia s konkrétnymi faktormi, ktoré sa podieľajú na stave „sociálneho kapitálu“, pričom uvádza tieto faktory: uzavretosť, stabilita sociálnej štruktúry, ideológia a iné (apatia, znechutenie, beznádej). Coleman demonštruje použiteľnosť konceptu „sociálneho kapitálu“ na všetky vrstvy, tak na bohatých, ako aj na sociálne slabších, ktorým by mal za istých okolností

⁶ FIELD, John. *Social Capital*. 2nd Edition, New York : Routledge, 2008, s. 1.

⁷ Z obsahovo rovnakých záverov týkajúcich sa teórie zahŕňajúcej princípy maximalizácie úžitku a jednostrannej empiricko – senzualistickej generalizácie vychádza neoklasická ekonomická teória, politická filozofia utilitarizmu a prirodzených práv. Pozri COLEMAN, James, S. Social Capital in the Creation of Human Capital. In *The American Journal of Sociology*, 1988, č. 94, s. S97.

⁸ COLEMAN, ref. 7, s. S95 – S98.

prinášať úžitok. Na rozdiel od Bourdieua v tejto súvislosti nepripúšťa negatívnu stránku celého konceptu a tých, ktorí nemali toľko šťastia ako privilegovaní. Bourdieu interaktívne prepojenia medzi jedincami, ktoré sa stávajú základom kultúrneho materializmu, metodologicky hodnotí na pozadí formy sociálnej zmeny, naopak, Coleman na „sociálny kapitál“ nazerá cez teóriu racionálnej voľby (ako vypočítavého aktu) s prvkami kontingencie.⁹ Napriek tomu, že si Coleman všima a vo svojich prácach zahŕňa neoddeliteľnosť jedinca a celku na pozadí boja o získavanie „sociálneho kapitálu“, priam ambivalentne uprednostňuje individuálne schopnosti jedinca, t. j. konanie a výber na úkor komplexnejších princípov, ktoré mozaikovito súvisia. Nezaprie sa teóriou racionálnej voľby, v rámci ktorej povyšuje jednotlivca nad celok a kultúrno-materiálny svet.

Americký politický teoretik Robert Putnam vo svojich prácach pripisuje „sociálnemu kapitálu“ vynovený význam tak, že rozvíja jeho ďalší aspekt. Konkrétne hovorí o jeho forme *sietí občianskej angažovanosti*. Občiansku aktivitu, sociálne putá a zvlášť sociálne siete rozoberá na prípade Talianska a neskôr Spojených štátov amerických. Podobne ako jeho predchodcovia aj Putnam definuje „sociálny kapitál“ ako produktívny kapitál vo formách, medzi ktoré patrí *dôvera, normy/pravidlá*¹⁰ a *siete* – tie môžu obsahovať aj charakter spomínanej *občianskej angažovanosti*. „Sociálny kapitál“ podľa neho zosobňuje črty sociálnej organizácie, ktoré majú užitočnú schopnosť zlepšovať výkonnosť spoločnosti a uľahčovať koordináciu krokov za účelom spontánnej kooperácie. Rozlišuje dva typy „sociálneho kapitálu“, a to „premostujúci“ (*bridging*) a „zbližujúci“ (*bonding*).¹¹ Prvý sa vyznačuje skôr inkluzivistickým charakterom, keďže spája jedincov s rozdielnymi sociálnymi statusmi. Druhý preferuje posilňovanie homogénnych identít, využívajúc exkluzivistický prístup.¹² Dodáva, že pri „sociálnom kapitále“ ide všeobecne o verejné dobro a blaho na rozdiel od konvenčného kapitálu, ktorý je súkromný. „Sociálny kapitál“ v porovnaní s inými druhmi kapitálu musia produkovať a generovať ako vedľajší produkt sociálne aktivity. Jeho ústrednú formu *dôveru* považuje za moderný mechanizmus, ktorý živí dva súvisiace zdroje. Tieto zdroje symbolizujú nepísané *pravidlá reciprocity* a *siete občianskej angažovanosti*.¹³

Siete (zvlášť horizontálny druh) *občianskej angažovanosti* pre Putnama znamenajú obrovský zdroj spojiva, ktoré vysoko pozitívne vplýva aj na oblasti politiky a ekonomiky v štáte. Je presvedčený, že čím je občianska spoločnosť silnejšia a pospájanějšía, tým je silnejší štát, t. j. konsolidovanejšie politické prostredie, oživená ekonomika a tiež sociálna a verejná sféra.¹⁴ Čo sa týka spomenutej politickej sféry, *pravidiel a sietí občianskej angažovanosti*, tie údajne explicitne vplývajú na výkon vlády (prevažne regionálnej), ktorá ich zastupuje. Výskum podľa Putnama dokazuje, že kvalita politických opatrení vychádzajúcich z vládnych rozhodnutí je determinovaná tradíciou *občianskej angažovanosti*, resp. jej absenciou. Zaraďuje medzi ne vysokú volebnú

⁹ FIELD, ref. 6, s. 28 – 31. Coleman uchopuje problematiku „sociálneho kapitálu“ skôr z pozícií podobných teóriám neviditeľnej ruky trhu. Bližšie pozri FIELD, ref. 6, s. 24 – 25.

¹⁰ Putnam na rozdiel od Colemanu zobrazuje normy vo význame nepísaných pravidiel. V práci *Making Democracy in Italy. Civic Traditions in Modern Italy* (1993) ich spája s podmienkou reciprocity.

¹¹ Michael Woolcock typológiu neskôr doplní o tretí typ – „spájajúci“ (*linking*). Ten sa usiluje o prepojenie nepodobných jedincov nachádzajúcich sa v rôznych situáciách a v odlišných podmienkach rozličných komunit. Zmiený typ zabezpečuje možnosť pôsobiť ďalekosiahlejšie a presahujúco. Bližšie pozri FIELD, ref. 6, s. 46.

¹² FIELD, ref. 6, s. 36.

¹³ PUTNAM, Robert D. – LEONARDI, R. – NANETTI, R. Y. *Making Democracy in Italy. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton : Princeton University Press, 1993, s. 171.

¹⁴ Tamže, s. 176.

účasť, čítanosť novín, členstvá vo futbalových fankluboch a pod. V rámci ekonomickej roviny sa zvyšuje kvalita škôl, zrýchľuje sa ekonomický rast, znižuje sa miera kriminality atď.¹⁵

Metodologicky sa priveľmi nevenuje objektívnym systémovým príčinám, ktoré by ho priviedli k poznaniu, prečo v Spojených štátoch amerických zrazu po roku 1960 „sociálneho kapitálu“ ubudlo. Vidí ich skôr vo vytratení schopnosti jedinca samého nadväzovať sociálne kontakty a spojenia s inými jedincami v sieťach. Považuje to za individuálne zlyhanie jedincov a skupín, ktorí si časom zmysleli, že začnú chodiť na bowling sami bez priateľov. Fakt, že v Spojených štátoch amerických koncom 60. rokov 20. storočia začína klesať percentuálny podiel miezd a plátov v rámci národného produktu, ako dôsledku zvyšovania ziskov a externalizácie nákladov na prácu a následne začiatok desiatky rokov trvajúcej nerovnosti medzi jedincami,¹⁶ Putnama až tak nezaujíma. Vykladá si to ako pasivitu, resp. vytratenie zmyslu kolektívne sa asociovať v rámci speváckych združení, usporadúvaní spoločných piknikov medzi rodinami či zníženej miery konsolidácie zástupcov odborov, čo by účinne prispievalo občianskej angažovanosti a zvyšovalo ducha kolektivity v rámci boja s poklesom „sociálneho kapitálu“.

Je naozaj ťažké adekvátne si predstaviť, akým spôsobom má neformálne stretávanie sa a vzájomná atomizovaná podpora medzi rodinami a známymi, odstraňovať príčiny, ktoré spôsobujú rozklad sociálneho zmiernu v spoločnosti. Hoci Putnam zdôrazňuje, že bohatá občianska angažovanosť založená na princípoch spontánnej kooperácie zabezpečí vnútornú stabilitu a výkonnosť siete občanov, resp. spoločnosti, nekonkretizuje, akým spôsobom sa to udeje. Opiera sa skôr o vidiny optimizmu a skúsenosti s úspešným riešením negatívnych situácií z historickej skúsenosti pred storočím, neuvedomujúc si, že problémy neistoty, atomizácie, anomických symptómov si vyžadujú širšie kontextuálne nazeranie, zahŕňajúce časové vymedzenie a znalosť spoločensko-ekonomických podmienok štruktúrujúcich historické momenty a vývoj. Navyše, Putnam podceňuje úlohu politiky. Hoci pracuje s makroúrovňou a uvedomuje si význam kolektívu, za hlavný nedostatok jeho výskumu možno považovať fakt, že sa v rámci teórie „sociálneho kapitálu“ upriamuje na kategóriu jedinca ako absolútneho individua, takmer nezávislého, ktorý sa ocitol zoči-voči sociálno-ekonomickej realite (skutočnosť je v jeho rukách, jeho voľba). Akoby celková zmena závisela len od rozhodnutí samotných jedincov a ich vôle.

Okrem troch zmienených priekopníkov sa konceptom zaoberajú aj teoretici Alejandro Portes, Ronald S. Burt, Nan Lin, Francis Fukuyama, Christopher Beem, John Field, Ben Fine, David Halpern, Don Cohen a Laurence Prusak, Partha Dasgupta, Kenneth W. Koput, Michael Woolcock, Deepa Narayan, Veronica N. Jones a Christiaan Grootaert, Stephen R. Baron a ďalší. Z inštitúcií sa o problematiku „sociálneho kapitálu“ dosiaľ najväčší zaujíma Svetová banka (projekty *Social Capital Initiative*) a OECD.

Medzi inšpiratívne a obohacujúce spôsoby, akými sa možno na koncept „sociálneho kapitálu“ pozeráť, neodmysliteľne patrí súčasný český a slovenský pohľad.¹⁷ Opiera sa o konkrétne-histo-

¹⁵ PUTNAM, Robert D. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In *Journal of Democracy*, 1995, 6, č. 1, s. 66 – 67.

¹⁶ FOSTER, John B. – MAGDOFF, Fred. *Velká finanční krize. Příčiny a následky*. Všeň : Grimmus, 2009, s. 129 – 130.

¹⁷ Okrem Dušana Třeštika sa konceptom zaoberá i Ivo Možný v práci *Proč tak snadno* (1991), v ktorej ho využíva na analýzu rozpadu štátno-socialistického systému (prípád Československa) a Petr Matějů – *Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace* (1993) v analýze premeny „sociálneho kapitálu“ – ktorý sa naakumuloval počas reálneho socializmu – na iné formy kapitálov, ako aj vplyv „sociálneho kapitálu“ na sociálnu mobilitu. Slovenský postoj k problematike zaujíma Jozef Lysý.

rickú skúsenosť najprv s formovaním národného a neskôr sociálneho štátu. „Sociálny kapitál“ stojí pri vzniku a tvorbe významných historických momentov a prejavuje sa ako uvedomenie, spolupatričnosť, spoločenská empatia a duch kolektivity.¹⁸ Jozef Lysý interpretuje českého historika Dušana Třeštíka slovami, že „sociálny kapitál sú, okrem už uvedeného, predovšetkým zdieľané idey, hodnoty, mravy, zvyky a ideály“.¹⁹ Třeštík sa domnieva, že jedným z najdôležitejších zdrojov „sociálneho kapitálu“ sú dejiny pôsobiace ako spojivo spoločnosti. Zároveň dodáva, že takto chápaný „sociálny kapitál“ (k jeho akumulácii došlo v 19. a začiatkom 20. storočia) sa dôsledkami globalizačných procesov vyčerpáva. Z toho vyplýva, že jedinec zakontextovaný do súčasných sietí už nie je schopný kolektívneho konania. V rámci úvah o zakladaní racionálnej rekonštrukcie spoločnosti je podľa neho potrebné „vymyslieť“ nový „sociálny kapitál“ definovaný aj v zmysle koherentného súboru textov, postupov, obrazov, akýchsi negociačných rámcov, prostredníctvom ktorých dochádza ku komunikácii medzi indivíduami a stanovovaní (definovaní) spôsobu zvládania a vyjednávania spoločných situácií a dôsledkov z nich plynúcich (intencionálna racionalita konštituujuca „sociálny kapitál“). Na mysli má negociačné rámce historických a kritických rozmerov, ktoré reflexívne nadväzujú na súčasnú dobu. Třeštík dodáva, „že racionálny sebec nevyjednáva o svojom príspevku na osvetlenie ulice so susedmi, ale s predstavami, vzormi, obrazmi atď., s rámcom, ktorý je všeobecne uznávaný a ktorý preto musí uznávať i on alebo o ňom musí vyjednávať, ale vo všeobecnej rovine rámca, nie s tým alebo tamtým susedom. Pokiaľ k tomu nie je donútený, znamená to, že došlo ku kolapsu, že sa sociálny kapitál vyčerpá“.²⁰

V skutočnosti nejde o výrazný paradigmaticko-významový posun konceptu „sociálneho kapitálu“, ale skôr o nachádzanie vhodnejšej dimenzionálnej pozície, ktorá by relevantnejšie a multikontextuálne odzrkadľovala potenciál konceptu. Zároveň takýto metodologický prístup zaručuje hlbší náhľad na problematiku, pretože sa opiera nielen o sociologické a sociálne teórie, ale aj o ďalšie predmetné aspekty (filozofické a historické) a spolu s nimi tak dotvára akýsi transdisciplinárny rozmer s ohľadom predovšetkým na príčinnosť a dôsledkovosť.

Všeobecná charakteristika konceptu „sociálneho kapitálu“

Termín „sociálny kapitál“²¹ vychádzajúci z neokapitálových teórií²² sa najmarkantnejšie spája s občianskou spoločnosťou, s potrebou akéhosi navrátenia bohatosti do verejného života

¹⁸ Z podobnej pozície na koncept „sociálneho kapitálu“ nazerá už spomenutý ekonóm Glen Loury, pre ktorého je „sociálny kapitál“ vlastný skupine pôvodu a determinovaný sociálnou príslušnosťou k nej. Loury vychádza z kolektívnych predispozícií, na rozdiel napr. od Bourdieua. Pozri ŠAFR, Jiří – SEDLÁČKOVÁ, Markéta. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie, metody a měření*. Praha : Sociologický Ústav AV ČR, 2006, s. 21.

¹⁹ LYSÝ, Jozef. Kríza verejných autorít a pamätí v politickej reflexii na Slovensku. Dve antinómie v neistej dobe. In GOŇCOVÁ, Marta (ed.): *Evropská integrace: Budování nové Evropy?* Brno : Masarykova Univerzita, 2009, s. 181.

²⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. Otevřené dějiny pro nejistou budoucnost a racionální rekonstrukce společnosti „druhé moderny“. In *Dějiny ve věku nejistoty*, 10. 6. 2007. [online]. Dostupné na: <<http://web.archive.org/web/20070610012509/http://www.sendme.cz/trestik/dejinyveveku.htm>>, overené 30.6.2012

²¹ Pojem „sociálny kapitál“ zámerne píšeme v úvodzovkách, pretože ide o abstraktný pojem, ktorý je praxou síce konceptuálne dostatočne rozvinutý a vysvetlený, avšak jeho budúcnosť týkajúca sa predmetného použitia ostáva otvorená. Takisto z vedeckého hľadiska naďalej pôsobí jeho metodologická prínosnosť a významová exaktnosť diskutabilne. Až budúcnosť ukáže, či pôjde o relevantný pojem a nástroj v rámci adekvátneho opisu a skúmania konkrétno-historických a sociálnych vzťahov.

²² Skôr ako sa pristúpi k charakteristike „sociálneho kapitálu“, je nevyhnutné pripomenúť, čo všetko vo všeobecnosti

a priestoru za účasti mechanizmov, ktoré by mali slúžiť na prehĺbenie sociálnych kontaktov a spojení medzi rôznorodými jedincami v danej komunite, resp. spoločnosti. Sama definícia tohto staronového pojmu sa opiera o tvrdenie, že „sociálny kapitál“ sa vníma ako sociálny prínos obsiahnutý vo vzťahoch a kontaktoch, ktorými jedinci disponujú, ako aj členstvami v sieťach alebo skupinách, ktoré umožňujú priamy prístup k možnostiam a zdrojom.²³ John Field v charakteristike „sociálneho kapitálu“ vychádza z predpokladu, že sa jeho význam skrýva v štruktúre vzťahov a ide o čisto vzťahovú záležitosť. „[Vďaka] tvorbe spojení medzi jedincami a ich udržiavaní v chode sú títo jedinci schopní spolupracovať a dosahovať veci, ktoré by sami [bez pomoci] nemohli dosiahnuť alebo mohli, ale len veľmi ťažko. Jedinci sa spájajú prostredníctvom skupín sietí s tendenciou zdieľať bežné hodnoty s ostatnými členmi týchto sietí. Čo sa týka rozsahu, tieto siete konštituujú zdroj, ktorý možno chápať ako formujúci druh kapitálu. (...) Vo všeobecnosti to potom znamená, čím viac ľudí jedinec pozná a čím viac názorov [a postojov] s nimi zdieľa, tým je bohatší o „sociálny kapitál“.“²⁴ Teoretici Deepa Narayan a Michael F. Cassidy pre doplnenie tvrdia, že „sociálny kapitál existuje len, keď je zdieľaný“.²⁵

„Sociálny kapitál“ treba charakterizovať ako multidimenzionálny a transdisciplinárny *terminus technicus*, využívaný v rôznych spoločensko-vedných odboroch, do ktorých možno zaradiť sociológiu, ekonómiu, teóriu politiky, antropológiu, ale i medicínu, psychológiu alebo etnológiu. Existuje viacero názorov a presvedčení, týkajúcich sa hlavnej podstaty, úlohy, funkcie, resp. poslania tohto konceptu, aj keď jeho formálna charakteristika je jasná a uchopiteľná. Všeobecná liberálna a monokontextuálna téza zachytáva predpoklad, že spoločnosti disponujúce dostatočným množstvom „sociálneho kapitálu“ sú na najlepšej ceste stať sa prosperujúcimi, demokratickými a stabilnými. Generovanie a kvantitatívne rozvíjanie „sociálneho kapitálu“ je údajne najviac nápomocné stredným vrstvám spoločností. Nápomocné i z hľadiska progresívnejšieho procesu demokratizácie, hospodárskeho vývoja, ale tiež pôsobiace ako prevencia proti hrozbám, akými sú konflikty vnútri krajiny a medzi krajinami.²⁶ „Sociálny kapitál“ pôsobí okrem toho aj ako hlavný zdroj sociálnej kohézie a občianskej aktivity. Má slúžiť ako primárny poisťovateľ proti rizikám v prípade, že v tejto veci zlyháva štát. Teda, že jeho úlohou je zmierňovanie neistoty pochádzajúcej z mocenských, socio-ekonomických a politických asymetrií v rámci mikro- či makropriestoru. A v neposlednom rade má zabezpečovať integritu (pravidlá, symbolický poriadok, etické normy), stabilitu (pevnosť a odolnosť nielen interpersonálnych väzieb) a regulačné mechanizmy (harmonizujúce princípy slúžiace na vyrovnávanie nedostatkov plynúcich z vyššie zmienených sfér) v spoločnosti. Niektoré výskumy ukázali, že dostatočné množstvo „sociálneho kapitálu“ navyše priaznivo vplyva i na zdravie samého jedinca koexistujúceho v sieťach, komunitách a neformálnych združeniach.

odkrýva termín kapitál ako taký. „Kapitál zostáva nadbytočnou hodnotou a reprezentuje investíciu s očakávanou návratnosťou.“ Pozri LIN, Nan. Building a Network Theory of Social Capital. In BURT, Roland. S. – COOK, Karen S. (eds.): *Social Capital. Theory and Research*, New York : Walter de Gruyter, Inc., 2001, s. 3.

²³ LIN, Nan. *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004, s. 19.

²⁴ FIELD, ref. 6, s. 1 (medzititulky autor).

²⁵ NARAYAN, Deepa – CASSIDY, Michael F. A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. In *Current Sociology*, 59, 2001, č. 49 (2), s. 60.

²⁶ RADNITZ, Scott – WHEATLEY, Jonathan – ZÜRCHER, Christoph: The Origins of Social Capital: Evidence From a Survey of Post – Soviet Central Asia. In *Comparative Political Studies*, 2009, č. 42 (6), s. 707 – 708.

Typologicky a formálne sa „sociálny kapitál“ týka črt sociálnej organizácie, ku ktorým možno zaradiť *siete*, *normy* a sociálnu *dôveru*, ktoré sa podieľajú na uľahčovaní koordinácie a kooperácie medzi jednotlivými jedincami (ale aj vo vzťahu k inštitúciám) za účelom vzájomnej výhodnosti alebo úžitku. *Siete* slúžia na zabezpečovanie a konštituovanie silných *informačných kanálov*, *normy* a *dôvera* napomáhajú zabráňovať oportunistickým tendenciám v podmienkach prítomnosti rizík a neistoty.

Tvorbu, množstvo, stabilitu a zánik „sociálneho kapitálu“ ovplyvňujú determinanty, od ktorých závisí jeho kvalita a kvantita. Na súkromnej úrovni medzi ne možno zaradiť personálny príjem, vzdelanie, rodinu, sociálny status, sociálne a demografické determinanty (vek, pohlavie, stav, počet detí). Čo sa týka kolektívnej úrovne, tu sa teoreticky vychádza z inštitucionálnej a systémovej roviny. Medzi faktory vplývajúce na kolektívnu úroveň patria príjmová nerovnosť, transparentnosť vládnych rozhodnutí a výkon samotnej vlády, nezaújatosť politických predstaviteľov a súdov, vplyv vidieka/mesta a tiež religiozita.²⁷

Na meranie a vyhodnocovanie nameraných výsledkov „sociálneho kapitálu“ – nominálnych hodnôt, prinášajúcich čiastočný a v niektorých prípadoch i celkový obraz o kultúrno-spoľenskej jednotke – existujú rôzne metodologické postupy od bežných náhodne implementovaných dotazníkov až po sofistikovanejšie metódy vychádzajúce z analýzy sietí (štruktúra, dynamika).²⁸ Namerané dáta majú kompetentným (napr. teoretikom, inžinierom a sociálnym architektom zo Svetovej banky) poslúžiť ako hlavná pomôcka pri zdokonaľovaní ekonomických analýz, odporúčaní, dizajne a implementácii efektívnejších stratégií bojujúcich s chudobou, nerovnosťami a konfliktami.²⁹

Ako konkrétny a vhodný príklad poslúži štúdia *World Bank Working Paper No. 18 – Measuring Social Capital* (2004), v ktorej tvorcovia pracujú so šiestimi dimenziami „sociálneho kapitálu“ – skupiny a *siete*, *dôvera* a solidarita, kolektívna činnosť a kooperácia, informácie a komunikácia, sociálna kohézia a inklúzia, oprávnenosť a politická činnosť.³⁰ Tieto sa potom stávajú aj hlavnými piliermi meraní v kontexte malých komunít a domácností (niektorých začlenených do organizácií a združení) na stanovenej vzorke. Ide o prepracované dotazníky, ktoré majú uchopiť čo najviac faktov a výsledkov, aby si následne vyhodnocujúci odborníci vedeli utvoriť komplexnejší prehľad o zmapovanej lokalite. Počas meraní sa však môžu objaviť sprievodné komplikácie s exaktnosťou prekladu dotazníkov, významovou diverzitou pojmov (v rôznych krajinách majú termíny iné významy) a neočakávanými udalosťami.³¹ Prostredníctvom vyššie uvedených dimenzií „sociálneho kapitálu“ sa štatisticky zmapuje stanovená oblasť a v nej vybrané domácnosti v komunitách a potom sa na základe výsledkov meraní následne podniknú kroky na interpretáciu. Interpretácia vychádza z podporných predpokladov týkajúcich sa týchto faktorov: aká

²⁷ KAASA, Anneli – PARTS, Eve: Individual – Level Determinants of Social Capital in Europe: Differences between Country Groups. In *Acta Sociologica*, 2008, č. 51 (2), s. 146 – 149.

²⁸ Napríklad v Kanade prostredníctvom výskumného ústavu Policy Research Initiative (PRI) sa metodológia merania „sociálneho kapitálu“ opiera o štruktúrne vlastnosti sietí. Výskum zahŕňa parametre (ku ktorým patrí veľkosť a hustota), vlastnosti členov sietí (rozsah ich diverzity), vlastnosti vzťahov (frekvencia, intenzita, priestorová blízkosť). Okrem štruktúrnych parametrov sa zhodnocuje i dynamika sietí, t. j. podmienky, v ktorých dochádza k tvorbe a mobilnosti sietí. Pozri FIELD, ref. 6, s. 143.

²⁹ GROOTAERT, Christiaan – NARAYAN, Deepa – JONESOVÁ, Veronica N. – WOOLCOCK, Michael. *Measuring Social Capital. An Integrated Questionnaire*. Washington, D.C. : The World Bank, 2004, s. 1.

³⁰ Tamže, s. 5.

³¹ Tamže, s. 22 – 23.

miera „sociálneho kapitálu“ v jednotlivých premenných (ako jedinci medzi sebou participujú, ako si vzájomne dôverujú, pomáhajú, aký majú prístup k informáciám, na akej úrovni je ich vzájomná komunikácia, akú moc majú nad svojimi životmi a pod.) sa namerala (údaje s nízkymi, resp. vysokými hodnotami); akú dôležitosť zohráva nameraná veľkosť a miera „sociálneho kapitálu“, t. j. akým spôsobom sa možno odraziť od získaných informácií za účelom udržiavania sociálneho a ekonomického rozvoja, boja s chudobou a nerovnosťami v oblasti, v ktorej sa uskutočnilo meranie. Akým metodologickým prístupom možno zhodnotiť vplyv determinantov na nameraný výsledok „sociálneho kapitálu“. Výsledky nameraného sociálneho kapitálu slúžia aj ako odraz a prostriedok vývoja stratégie zlepšenia ďalších aspektov, ako je zdravie, vzdelanie, všeobecný blahobyt, znižovanie miery zraniteľnosti a pod.³²

Kauzálné súvislosti konštruovania a následnej aplikácie konceptu „sociálneho kapitálu“

Keďže sa termín „sociálny kapitál“ vo vedeckej praxi začína vyskytovať častejšie (v monografiách a citáciách) až v polovici 90. rokov 20. storočia a potom na prelome tisícročí,³³ znamená to, že nadobúda akési vyššie opodstatnenie, než aké sa mu prisudzovalo v období pred 90. rokmi 20. storočia. Zjavne to súvisí so zmenami, ktoré sa v euroatlantickom priestore (a nielen tam) odohrávali a až dodnes sa odohrávajú.

V prvom rade si treba uvedomiť, že koncom 60. a začiatkom 70. rokov 20. storočia (v období organizovanej modernity) podstupuje západná spoločnosť socio-ekonomickú a epochálnu zmenu. Organizovaná modernita sa ocitá v kríze. Podľa Jana Kellera sa práve vďaka obdobiu organizovanej modernity (v čase fungujúcich formálnych centralizovaných organizácií a inštitúcií) darí národným štátom permanentne znižovať mieru neistoty a navzájom integrovať veľké skupiny ľudí. Pomocou konvencionalizácií (všeobecných systémov pravidiel konania a rozhodovania), ku ktorým patria štát, moderná byrokracia, firmy, hnutia, masové strany, odbory, ale aj masovokomunikačné prostriedky ako telegraf, telefón a siete diaľnic, stávajú sa jedinci súčasťou kolektívnych organizovaných praktík a súčasne nadobúdajú schopnosť rozšírenej mobility. Vytvára a udržiava sa tak vnútorná stabilita systému a spoločnosti. Z ekonomického hľadiska intencie, ktorými sa organizovaná modernita riadi, predstavujú potrebu zahrnutia všetkých ekonomicky aktívnych jedincov do trhových mechanizmov v rámci zamestnaneckej spoločnosti. Z politického hľadiska sa hlavným trendom ukazuje politická participácia, či už v podaní občianskych reflexií obyvateľstva, alebo volebného potenciálu jedincov. V oblasti spotreby možno za prioritu označiť demokratizáciu konzumu a načrtnutie obsahu spotrebiteľských parametrov. A v poslednom rade, v rámci sociálneho hľadiska, zabezpečiť poistenie proti prítomným sociálnym rizikám prostredníctvom silného sociálneho štátu. Ako dodáva Keller: „V rámci národného štátu a rodiaceho sa štátu sociálneho získavajú predtým znevýhodnené skupiny novú a pevnú kultúrnu a sociálnu identitu.“³⁴

³² Tamže, s. 14.

³³ V polovici 90. rokov 20. storočia sa v odbornej literatúre zaznamenalo iba 27 zdrojov zaoberajúcich sa problematikou „sociálneho kapitálu“. V roku 2000 číslo narastá na 150. V roku 2006 je počet takmer trojnásobný, disponibilných je až 429 overených prameňov. Pre konkrétny graf pozri FIELD, ref. 6, s. 5.

³⁴ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Praha : SLON, 2004, s. 30 – 31.

Tendencia smerujúca k procesu individualizácie sa ani nástupom organizovanej modernity nezastavuje, naopak, zosilňuje sa.³⁵ Napriek tomu, že sociálny štát³⁶ ako hlavný pilier sociálnej roviny individualizáciu umožňuje, neredukuje ju (tak ako by sa predtým očakávalo), jeho emancipačné snahy na udržanie statusu quo nepostačujú. A tak koncom 60. rokov 20. storočia kulminuje kritika byrokracie a kolektívnych organizácií. Hoci formálne organizácie a spoločnosť riadená konvencionalizáciami zabezpečujú sociálny zmier a kohéziu, udržiujú relatívne vysokú politickú úroveň (či už zo strán občanov, alebo držiteľov politickej moci), údajne obehrávajú jedinca o nezávislosť, spontaneitu a autenticitu. Samozrejme, v tomto období nastupujú aj iné zmeny, zvlášť v technológiách, ktoré posilňujú individuálnu výnimočnosť a pozmeňujú identitu jedinca. Na organizovaný spôsob prinášajúci slobodu, práva a relatívne sociálne istoty sa nazerá skôr ako na zväzujúci a obmedzujúci. Zásadne sa pod to podpisujú ekonomické tlaky, ktoré v mene dekonvencionalizácie a deregulácie nasledujú princípy väčšej flexibility a dynamickosti. V praxi to znamená, že objem rizík sa úmerne zvyšuje a zodpovednosť za ne nenesú ich tvorcovia, ale sami aktéri, ktorí sa nachádzajú na chvoste trhového reťazca (spotrebiteľia, zamestnanci, subdodávateľia, malí živnostníci atď.). Procesy dokonvencionalizácie a deregulácie, mimochodom, zapríčiňujú rozostrenie hraníc sociálnych subsystémov, eróziu kolektívnych identít a triednych príslušností. Prechod od spoločnosti organizovanej modernity k novej flexibilnejšej spoločnosti má podľa istých teoretikov prinášať väčšiu slobodu výberu, nezávislosť a autenticnosť, čo sa v podstate aj deje, ale v silnom antinomickom móde. Odbremenenie sa od organizácií a konvencionalizácií prináša síce viac nezávislosti a voľného manévrovacieho priestoru pre tých (zvlášť nadnárodné ekonomické a finančné subjekty, burzovní špekulanti), ktorí sa cítili organizovaným charakterom modernity obmedzovaní alebo blokovaní (aj vďaka prísny politikám, regulačným mechanizmom a tiež zlatému štandardu). Pre tých, ktorým organizovaný spôsob spoločnosti vyhovoval – a tých je väčšina (maloobchodníci, dodávateľia, dôchodcovia, zamestnanci v službách, nezamestnaní) – znamená prechod z organizovanej modernity skôr dezorganizáciu, riziká, hrozby, nestabilitu a všadeprítomnú neistotu. Objektívne povedané, nastávajúca kríza³⁷, ktorá nasleduje po období organizovanej modernity, sa vnútorne vyznačuje ako tekutejšia, epizodickjšia, premenlivejšia, prchavejšia,³⁸ pričom narušuje stabilitu a koherenciu. Rovnako sa pod erodujúcimi procesmi ocitá symbolický poriadok – pravidlá a normy. Pojmom ako národný a sociálny štát sa podkopáva legitimita, navyše tomu druhému nielenže ekonómovia, ale i časť akademickej obce prestáva veriť. On sám stráca prostriedky na svoj chod a funkčne sa vyčerpáva. Fragmentarizuje sa identita jedinca a s nastupujúcou flexibi-

³⁵ Problematiku krízy modernity v rámci sociologického nazerania porovnaj: KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Praha : SLON, 2004 alebo v rámci dejín politického myslenia porovnaj LYSÝ, Jozef. *Dejiny politického myslenia. Od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006.

³⁶ Sociálny štát svojím prínosom umožňuje, že sa spoločnosť nemusí spoliehať na spontánnu sociabilitu a zároveň si jedinci nemusia aktívne hľadať a vytvárať recipročné sociálne väzby s druhými (rodinou, známymi, komunitou a pod.).

³⁷ Kríza, ktorá prichádza koncom 60. a začiatkom 70. rokov 20. storočia sa v akademických kruhoch označuje ako druhá kríza modernity (Keller, Lysý). Niektorí autori tvrdia, že kríza modernity sa už skončila, resp. sa prehupla do ďalšej fázy a spoločnosť sa ocitla v postmodernej dobe (Bauman). Niektorí si stoja za tým, že kríza sa neskončila a pretrváva dosiaľ s marginalizujúcimi sa antagonizmami, čo možno považovať za optimálne pomenovanie. Iní hlásajú príchod „spoločnosti *sieti*“ (Castells) alebo ďalšej etapy modernity, napr. „reflexívnej modernity“ (Beck). Existujú aj terminologicky vyprázdnené označenia súčasnej epochy, ku ktorým patrí „obdobie postindustriálnej spoločnosti“ alebo „spoločnosť chaosu“ a pod., ktoré sa usilujú vyplniť epistemologickú medzeru po vypuknutí druhej krízy modernity.

³⁸ Český filozof Václav Bělohradský prirovnáva obdobie nasledujúce po organizovanej modernite k pare.

lizáciou práce i sociálny status. Nerovnosti, ktoré sa organizovanej modernite darilo relatívne efektívne zvládať, prechodová kríza nezvláda, a tie sa navyše zväčšujú a zintenzívňujú. Adeptom na preklenutie krízy organizovanej modernity sa stávajú pružné a pohyblivé *siete*. Tie sa presúvajú z manažérskych príručiek priamo do reality sociálneho usporiadania. Mechanizmy hierarchie, centralizácie a formalizácie sa nahrádzajú spontánnymi, nápaditými a nezávislými alternatívnymi formami.

Zmienené fakty aktivovali už citovaných teoretikov „sociálneho kapitálu“, a to Pierra Bourdieuho, Jamesa Coleman a Roberta Putnama. Nielen oni, ale aj mnohí ďalší po nich prichádzajú s týmto termínom ako so staronovým pojmom, ktorý si činí nárok stať sa univerzálne platným (multidimenzionálne použiteľným v rámci ekonomického rozvoja, redukcie nezamestnanosti, adaptácie sa technologickým zmenám a pod.) a potrebným mechanizmom pri vyrovnávaní nerovností produkovaných krízou organizovanej modernity. Rozvíjanie konceptu je odzrkadlením toho, že sa spoločnosť (nielen európska) ocitla v kríze. Predovšetkým sociálnej, so sprievodným poznatkom čoraz väčšími sa vynárajúcej sociálnej neistoty, prichádzajúcej po troch desiatkach „zlatých“ povojnových rokov na Západe. Ale aj terminologicko-metodologickej, keď staré pomenovania prestávajú platiť a nahrádzajú ich nové. Termín „sociálny kapitál“ je len módnym názvom navrhnutým za účelom riešenia problémov týkajúcich sa sociálnej sféry a s tým súvisiacej občianskej spoločnosti. „Sociálny kapitál“ je prezentovaný v rámci ekonomickej teórie³⁹ (nie politickej ekonómie) kolonizujúcej maximum priestoru, v ktorom operujú sociálne teórie a vedy. Tá vytláča diskurz zahrnujúci sociálnu spravodlivosť, sociálny zmier a všeobecne reflexívny jazyk v podaní kritickej teórie, sociológie a politológie. Tento typ metodologického prístupu s dominantným diskurzom opierajúcim sa o teórie, ako sú teória racionálnej voľby, teória hier, teória týkajúce sa maximalizácie úžitku a profitu, metodologicky zahŕňa hlavné nedostatky, závažné rozpory a trhliny vtedajšej, ale i súčasnej socio-politickej reality. Ekonomická metodológia sa teda používa i na javy, ktoré pred tým výlučne spadali pod sociológiu, religionistiku alebo právne vedy. Jednoducho, dochádza k ekonomizácii spoločenských vied. *Terminus technicus* „sociálny kapitál“ sa objavuje v čase, keď štát a verejný sektor (vyprázdňovanie rozpočtu verejných financií) strácajú zo svojej bývalej významnosti a intenzity.

Problémy vyplývajúce z krízy sa idú riešiť takými princípmi, ktoré fungovali v období liberálne obmedzenej modernity (konceptuálne určité aspekty – individualizácia, exkluzivita), ako aj tradičnej (primárna sociabilita, poistenie v podobe pospolitosti). Okrem toho sa v súvislosti so „sociálnym kapitálom“ vynára ďalší fakt, a tým je na jednej strane významová nejasnosť, vágnosť a až zbytočnosť tohto termínu, na druhej strane zase jeho obšírnosť, mnohovýznamnosť a stála použiteľnosť v rámci takmer akejkoľvek vedeckej kategórie. To, že tento termín operuje na širokom sémantickom poli (od ekonomických významov až po sociálne teórie zaoberajúce sa problematikou komunit) a chce kolonizovať všetky aspekty sociálnych teórií, sa podľa Bena Finea deje vďaka chopnosti stále rozširovať dosah svojho použitia.⁴⁰

³⁹ Ako súčasť individuálneho ľudského kapitálu (napr. Schulz, Micer, Becker) a tiež ako všeobecný spoločenský mód, ktorého cieľom je znižovať transakčné náklady sociálnej zmeny (napr. Woolcock, Narayan, Fukuyama). Bližšie pozri ŠAFR – SEDLÁČKOVÁ, ref. 18, s. 21.

⁴⁰ FINE, Ben. *Social Capital versus Social Theory. Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*. London : Routledge, 2001, s. 98.

Kriticko-reflexívny pohľad na koncept „sociálneho kapitálu“

Okrem toho, že vlastníctvo „sociálneho kapitálu“ má spôsobovať a zabezpečovať všeobecné bohatstvo, možnosti a prostriedky pre jedinca, komunitu alebo celú spoločnosť, vyplývajú z tohto faktu rozporu ohľadom smeru kauzality. Diskurz, s ktorým operuje Svetová banka, sa zameriava na predpoklad, že čím viac si budú jedinci dôverovať, tým bude pevnejšia sociálna kohézia, väčšia transparentnosť, menšia kriminalita, resp. čím viac kontaktov a sietí známostí nadobudnú, tým viac príležitostí sa im naskytne. Rozpor vyplýva z toho, že žiadne veci sa nedejú bez objektívnych príčin mimo objektívnych podmienok. Požadovať od niekoho, aby sa viac zúčastňoval a angažoval v občianskych spolkoch (Putnam), aby väčšmi dôveroval susedom, známym (Svetová banka) a vláde len preto, lebo to bude nielen preňho prospešné, pôsobí insitne. Smer kauzality je v tomto prípade jasný. Problémy nevznikajú vinou subjektívnej nechuti jedincov dôverovať si alebo sa vzájomne združovať. Problém je potrebné hľadať v objektívnych podmienkach (materiálna a kultúrno-ideologická sféra), v ktorých sa subjekty realizujú. Adekvátne sociálne podmienky, správny a citlivý prístup pri zabezpečovaní pevných väzieb a občianskosti s regulatívnymi mechanizmami je nevyhnutný pri budovaní slobodnej, demokratickej a vzájomne dôveryhodnej sociálnej jednotky. Samozrejme, nie vždy sa výsledky dostavia aj napriek splneniu vyššie uvedenej požiadavky.

Jeden z hlavných rozporov celého konceptu je podľa sociológa Jana Kellera prepojenosť medzi osobnou nezávislosťou, individuálnou kalkuláciou výhodnosti, kontraktom a vzájomnou závislosťou, falošným putom, vernosťou. Je nanajvýš zaujímavé, že akademická obec (determinovaná tlakom ekonomizácie) v podmienkach neskorého kapitalizmu, resp. krízy organizovanej modernity využíva v rámci sociálnej reprodukcie tradičné princípy sociálnej ochrany preto, aby sa udržala a zabezpečila stabilita a dynamika.⁴¹ Ide teda o prepojenie medzi tradičnými pospolitostnými (komunitnými) princípmi a modernými občianskymi cnosťami. Ironia je, že práve modernita rozbila tradičné spôsoby sociálnej ochrany tzv. primárnej sociability a nahradila ich princípmi sekundárnej sociability.⁴² Keď sa modernita ocitá v kríze, vypomáha si mechanizmami, ktoré predtým zanechala, pretože jej bránili vo funkčnej seberealizácii. Do spoločnosti sa tak vracajú všetky problematické aspekty ktoré boli spojené s primárnou sociabilitou, a to privatizácia zabezpečovania sociálnej ochrany a bezpečnosti, dištancovanie sa od nečlenov komunity, nárast diferenciácie na úspešných a neúspešných jedincov. Podľa Kellera koncept presadzovaný zmienenými teoretikmi (Coleman, Putnam) a Svetovou bankou má ako nová forma napomáhať zaisťovanie súkromného sociálneho poistenia v prehlbujúcom sa sociálnom vákuu. Jeho rola má byť súčasťou stratégie privatizácie sociálneho poistenia súkromnou cestou, a nie pomocou väčšej podpory verejného sektora.⁴³ Privatizácia poistenia ako hlavný obsah a poslanie konceptu

⁴¹ KELLER, ref 1, s. 73.

⁴² Tamže, s. 75.

⁴³ Svetová banka sa usiluje mapovať a následne riešiť problémy regiónov, oblastí, komunit, využívajúc teórie postavené na ambivalentnosti. Odráža sa teda z teórií skúmajúcich „sociálny kapitál“, vychádzajúcich z ekonomických premis, ktoré do popredia svojho záujmu kladú trhovosť, individuálnu prospešnosť, súkromnú privatizáciu ochrany a zároveň hodnotovo odlišné aspekty, ktoré boli historicky a typologicky uplatňované v rámci inej socio-ekonomickej formácie. Medzi tieto aspekty patria napr. pružné exkluzivistické siete, klientelistické praktiky a prísna sociálna hierarchia. Metodologicky by zmienené aspekty nemali mať nič spoločné s modernými princípmi. Avšak výskumy Svetovej banky sú postavené na metódach, ktoré sú vo vzájomnom rozpore. Pracujú nasledovným princípom. Na základe šablónovitého merania „sociálneho kapitálu“ (parametre sú uvedené vyššie v texte) sa získajú výsledky, z ktorých sa vyvodzujú závery a podnikajú kroky za účelom zvýšenia, kultivovania a obohatenia „sociálneho kapitálu“. Akosi sa však pritom zabúda

tak ukazuje dve tváre – jednu tváriacu sa pozitívne (Putnamov spoločný bowling – „bowling together“)⁴⁴ a druhú negatívne (realita južného Talianska, niektorých krajín Strednej a Južnej Ameriky, Afriky a pod.). Keller dopĺňa, že súkromné poistenie je možné vďaka komunitným cnostiam, tak ako aj necnostiam klientelizmu a rodinkárskych klík. „*Súkromné poistenie môže byť založené buď na dôvere, alebo na strachu, či dokonca môže spočívať ako zmes oboch. Takisto mafia je formou súkromného poistenia, ktorá zároveň plní určitú verejnú funkciu.*“⁴⁵

Seriózne nemožno nesúhlasiť s Kellerovým tvrdením, treba len dodať, že vynárajúce sa procesy privatizácie sociálneho poistenia sa (súkromné siete pohlcujú štátom garantované mechanizmy poistenia) veľmi úzko súvisia s už spomínaným procesom defunkcionalizácie, deregulácie a deštrukcie sociálneho štátu. V tomto prípade je namieste položiť si otázku, prečo dochádza k jeho vyčerpaniu a kto sa podieľa na jeho vyčerpaní. Odpoveď treba hľadať v globalizačných procesoch a v hegemonistickom neoliberalnom prístupe.⁴⁶ Sociológ Zygmunt

plne docenovať fakt, že krajiny (regióny) tretieho sveta sa vyznačujú trvalým nedostatkom verejných financií, skorumpovanými vládami, nedostatočným právnym systémom, neschopnosťou dôstojnej lekárskej starostlivosti, nefunkčným vzdelávacím systémom, nerozvinutou infraštruktúrou potrebnou na rozvoj efektívnej hospodárskej politiky, zdevastovanými ekologickými podmienkami, pokriivenými ľudskými právami a slobodami, malými alebo žiadnymi občianskymi predpokladmi, a navyše, v mnohých prípadoch trvalo trpiacimi hladom a nedostatkom pitnej vody ako elementárnymi požiadavkami existencie. To sú hlavné príčiny, prečo vo svojich nameraných výsledkoch Svetová banka odhaľuje častokrát extrémne nízku dôveru medzi jedincami navzájom, extrémne nízku dôveru voči verejným inštitúciám, nízku schopnosť dodržiavať normy a zásady a pod. Na základe nízkych hodnôt potom Svetová banka navrhuje potrebné riešenia v podobe tak silne ambivalentnej – t. j. boj s chudobou, hladom, nerovnosťami – kompenzovať ešte väčšou liberalizáciou, privatizáciou a dereguláciou poznačených regiónov. Zároveň však spájať a posilňovať vzťahy a väzby v rámci veľkorodín, rodín, okruhov známych, podobne zmýšľajúcich skupín ľudí, aby sa tak posilnila dôvera a reciprocita. Fakt, že privatizácia sociálnej ochrany, privatizácia verejného sektora a deregulácia štátu len zostrujú sociálnu asymetriu, znižujú možnosti politického vyjednávania a manévrovania, si Svetová banka nepripúšťa. Povedané lapidárne, hlavným bodom technokratického programu naďalej zostáva potreba, aby sa jedinci lepšie navzájom poznali, dôverovali si, spolupracovali a pomáhali si v podmienkach neskoro kapitalistických za sprievodného vplyvu globalizačných dosahov. Tým sa údajne uľahčí boj s hladom a chudobou. Ako najväčšie rozčarovanie pôsobí to, že rovnaké princípy zamerané na zvyšovanie „sociálneho kapitálu“ navrhuje Svetová banka nielen v krajinách tretieho sveta (napr. Somálsko, Uganda, Čad), ale i v európskych rozvojových krajinách (napr. Moldavsko, Albánsko). Politika Svetovej banky je tak ochudobnená o znalosť hlbších súvislostí s kultúrnosťou, tradíciami a náboženstvom, historickým vedomím a kvalitatívnou úrovňou produkčných vzťahov krajín, ktorým poskytuje rady a finančnú podporu.

⁴⁴ Dva roky po vydaní monumentálnej a zároveň kontroverznej práce s názvom *Bowling Alone* (2000) Putnam zdôrazňuje, že dôsledky udalostí z 11. septembra 2001 nepriamo spôsobujú určitú pozitívnu zmenu v oblasti občianskej angažovanosti. Hoci ide o smutnú a nezabudnuteľnú skúsenosť s terorizmom, občianska spoločnosť v Spojených štátoch amerických vychádza z tejto tragédie posilnená. Menšia volebná účasť, menšia participácia, menšia spolupatričnosť, menšia dôvera, menšia zainteresovanosť o veci verejné, menej priateľstiev medzi susedmi a rodinami sa po udalostiach z 11. septembra 2001 podľa Putnama stávajú minulosťou. Autor sa domnieva, že práve táto udalosť naštartuje správny smer pre občiansku otvorenosť a politické vedomie mnohých Američanov a umožní tak akumuláciu „sociálneho kapitálu“. Bližšie pozri Putnamovu úvahu v článku: PUTNAM, Robert D. *Bowling Together*. In *The American Prospect*, 13, 2002, č. 3. Dostupné na: <<http://prospect.org/article/bowling-together>>, overené 30. 6. 2012. Po takejto v úvodzovkách kvalitatívnej zmene autor zámerne mení nadpis pre zbierku svojich úvah z pre neho typického „bowling alone“ na „bowling together“. „Bowling together“ znamená, že vďaka sústavnému psychologicky programovanému a šírenému strachu z radov štátnych aparátov USA poukazujúceho na nepriateľa v podobe terorizmu, si budú mŕci Američania vytvárať a modifikovať svoje siete občianskych participácií, združení a navzájom sa tak sociálne chrániť, teda súkromne poisťovať proti rizikám, kríze, ako aj nepriateľom z radov terorizmu.

⁴⁵ KELLER, ref. 1, s. 78.

⁴⁶ Okrem nastupujúcej globalizácie sa pod otras pozície sociálneho štátu podpisujú aj faktory, ku ktorým možno zaradiť demografické zmeny, krízu legitimity a byrokracie, finančné výkyvy, ropnú krízu atď.

Bauman v práci *Globalizácia – Dôsledky pre ľudstvo* (2000) hovorí o globalizácii ako o procese, ktorý spôsobuje časopriestorové rozpojenie, ak aj paradigmatické zmeny zahrnujúce mnohé aspekty. Práve globalizačné procesy najmarkantnejšie sa prejavujúce po roku 1989 (tendencie silnejú už od obdobia nástupu krízy organizovanej modernity) spôsobujú, že to, čo bolo pred tým lokálne, stáva sa v mnohých prípadoch globálne za prítomnosti vysokoflexibilných *sietí*. Globálna ekonomická moc vo forme nadnárodných ekonomických subjektov ovplyvňuje, fixuje a v mnohých prípadoch manipuluje vlády národných štátov, ktoré geograficky ostávajú pevne ukotvené vo svojich súradniciach. V tejto súvislosti ťažko hovoriť o rovnocennosti politickosti a ekonomickosti. Okrem politických má globalizácia i bohaté následky kultúrne (zvlášť v postupujúcom procese homogenizácie spoločnosti a sveta), etické (sublimujúca morálka a nový prepis etických významov, ku ktorým patria zásady, pravidlá, cnosti, česť a dôstojnosť). Globalizácia určuje aj ekonomické pravidlá, keďže svojimi heslami maximalizácie zisku, externalizácie nákladov, zefektívňovania spôsobov riadenia (nízke alebo žiadne dane a clá, vysoké štátne subvencie a pod.) okrem spomínanej politiky valcuje ostatné štruktúrne roviny society prostredníctvom ekonomickej mantry. Osobitne veľký dosah má na sociálnu sféru, pričom proces deregulácie, ochudobňovania a diskurzného vytesňovania termínu sociálny štát intenzívne pokračuje, tak ako sa pred niekoľkými desiatkami rokov začal. Tým, že nadnárodné koncerny využívajú všakovaké stratégie, ako si zabezpečiť dominanciu nielen v oblasti konkurencieschopnosti (spôsobujú krachy lokálnych firiem, závislých dodávateľov a drobných živnostníkov), ale i vynucovania svojich predstáv a zásad na úkor národných štátov a ich vlád. To spôsobuje rozklad sociálnych mechanizmov, ktoré sú naviazané na politiky vlád národných štátov. Pod obrovský tlak sa tak neraz dostanú nielen sociálne väzby medzi jedincami a inštitúciami, ale aj medzi jedincami v spoločnosti navzájom. Tí, ktorí sa globalizačným hram len prizerajú (lokálne fixovaní), tak vo všeobecnosti pociťujú obrovský nárast sociálnej neistoty v podobe neistého príjmu, nezamestnanosti alebo koexistujú v pozícii pracujúcej chudoby.

Adekvátne inštitucionalizácia a saturovanie sociálnych práv

Koncepcia dvoch tvárí „sociálneho kapitálu“ by sa dala vyjadriť aj klasifikáciou „sociálneho kapitálu“ na pozitívny a negatívny typ. Aj napriek tomu, že Keller dichotómiu pozitívny a negatívny zásadne kritizuje, svoje opodstatnenie táto typológia za istých okolností má. Pozitívny typ „sociálneho kapitálu“ sme už definovali (celý koncept je metodologicky navrhnutý tak, aby plnil funkciu s pozitívnymi dôsledkami), pričom jeho zámerom a cieľom je udržiavanie a zabezpečovanie vzájomnej kohézie, solidarity, stability, sociálnej ochrany a všeobecného blaha pre celú komunitu, resp. spoločnosť. Ak teoretik Coleman zdôrazňuje hlavný prínos a dosah len pre komunitu – mezospoločenský náhľad – unikajú mu tak širšie celospoločenské súvislosti a potreby. To isté platí i pre výskumníkov zo Svetovej banky, zameriavajúcich sa iba na pozdvihnutie niektorých oblastí alebo regiónov. „Sociálny kapitál“ ako pozitívny (vo svojej pravej podstate, metodologickom dimenzovaní, kultivovaní a reprodukcií) sa musí týkať čo najväčšej časti jedincov vzájomne prepojených alebo istým spôsobom zahrnutých v štruktúre spoločnosti (makrospoločenský náhľad). To sa stáva hlavnou výzvou samotnej koncepcie „sociálneho kapitálu“ z hľadiska metodológie. Ak má „sociálny kapitál“ slúžiť ako pozitívna kategória, treba zapojiť ostatné predpoklady, ktoré zabezpečia jeho plnohodnotnejší význam a funkčnosť. Medzi tieto predpoklady a zároveň neoddeliteľné súčasti umožňujúce komplexnú opodstatnenosť konceptu

pri jeho aktivácii, kumulácii a kultivácii patrí suverénny demokratický štát so svojimi politikami a inštitúciami, funkčný občiansky sektor, kultivačné mechanizmy v podobe konkrétne-historických skúseností (pamäť, resp. „symbolický kapitál“).⁴⁷

Po prvé to znamená navrátenie politickej sily do politického procesu. To predpokladá suverénne a demokratické politické rozhodnutia prostredníctvom adekvátnych (v celospoločenskom zmysle) legislatívnych opatrení z vôle ľudu a pre ľud. K tomu patrí i účinná, citlivá sociálna politika s predpokladom saturovania sociálnych práv jedincom, opierajúca sa o mechanizmy sociálnej kohézie, sociálneho zmieru a solidarity. Podľa teoretika Bo Rothsteina neexistuje vedecký dôkaz, že sociálny štát bráni tvorbe „sociálneho kapitálu“ (tvorbe či už formou neformálnych sietí, alebo komunit občianskej angažovanosti). Práve naopak. Bez funkčného sociálneho štátu, t. j. podľa jeho slov, ak sa spoločnosť ocitla v sociálnej pasci (aj dôsledkom slabého sociálneho štátu a nedostatočných politicko-sociálnych rozhodnutí), proces oživovania prostredníctvom aktivizovanej občianskej spoločnosti nepomôže. Ak sa aj aktívna asociatívna činnosť svojím spôsobom podieľa na kumulovaní a kultivovaní „sociálneho kapitálu“ (tak ako jej funkciu vykresľuje vo svojich prácach Putnam), bez súčasti sociálno-inštitucionálnych mechanizmov zabráňujúcich vzniku sociálnych pascí, neprinesie požadované zvýšenie „sociálneho kapitálu“. Príčinou je deficit sociálnych práv zainteresovaných. Podľa Rothsteina, na rozdiel od Putnama, sú dôvera a interpersonálne vzťahy štruktúrované viac političnom než sociologickými premennými. Rothsteinovi tak vychádzajú diametrálne odlišné závery, pretože kladie dôraz na objektívne materiálne podmienky, na rozdiel od Putnama, ktorý sa drží liberálnych premís o slobodnej vôli a subjektívnom individuálnom výbere jedinca. Za hlavného vinníka príčiny vzniku sociálnych pascí, resp. poklesu „sociálneho kapitálu“ Rothstein považuje vládu v štáte a jej implementáciu politiky. Dodáva, že ide o politické zlyhanie občanmi volených zástupcov, ktorým náleží adekvátne zastupovať občanov krajiny. Oni sú hlavnými nositeľmi zodpovednosti za pokles dôvery, pretože ak sú politické inštitúcie a ich zástupcovia fungujúce a dôveryhodné, majú schopnosť efektívne zabrániť vzniku sociálnych pascí.⁴⁸

Čo sa týka funkčnosti občianskeho sektora, dôležité je ponechať mu voľné pole pôsobnosti, pretože občianska participácia vo forme občianskych inštitúcií, hnutí, skupín aktivistov, demonštrantov, odborov a pod. prináša politickú reflexiu ukazujúcu na negatíva vzniknuté politickými krokmi štátu a jeho zastupiteľského aparátu. Plní funkciu protiváhy a usiluje sa o rovnováhu v spoločnosti. Okrem toho sa podieľa na spontánne vznikajúcom „sociálnom kapitale“ (ako produkte vyplývajúceho z činnosti) v podobe interpersonálnych vzťahov jedincov rovnako zmýšľajúcich, združujúcich sa za účelom boja (napr. proti politickým rozhodnutiam, korupcii, klientelizmu, dodržiavaniu ľudských práv) alebo aj, Putnamovsky povedané, stretávajúcich sa na agore a diskutujúcich nielen o politických témach.

⁴⁷ Sociologička Gabriela Lubelcová v tejto súvislosti hovorí o inštitucionálnom diskurze. Chápe ho ako potenciál tvorby „sociálneho kapitálu“ cez prizmu meniacich sa konfigurácií medzi aktérmi a inštitúciami vo verejnom, trhovom a občianskom sektore. Cieľom inštitucionálneho diskurzu je identifikácia a analýza konfigurácie týchto aktérov a inštitúcií. Okrem toho sa diskurz zameriava na pravidlá a štruktúry, ktoré priamo súvisia s formovaním individuálnych a kolektívnych aktivít v sociálnej sfére. Verejné a občianske sa v rámci tohto diskurzu nachádza v komplementárnej pozícii. Bližšie pozri LUBELCOVÁ, Gabriela. Sociálny kapitál ako predpoklad a dôsledok sociálneho podnikania. In KORIMOVÁ, Gabriela – JAKAB, Katarína (eds.): *Sociálne podnikanie verus chudoba a sociálna exklúzia*, Banská Bystrica : UMB, 2010, s. 3.

⁴⁸ ROTHSTEIN, Bo. *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005, s. 26 – 27.

Po tretie, veľkú úlohu pri akumulácii zohráva pamäť jedincov, t. j. reflexia konkrétneho-historického uvedomenia sa. V zmysle princípu – prítomnosť ako dôsledok minulosti. Konkrétne-historické uvedomenie sa chápe ako motivácia k súdržnosti v kolektívnom význame. To je, že ide o diskurz v podobe historického exkurzu, nesúci motivačný potenciál pre kolektív. Všetko ale závisí od formy spájania jedincov v rámci celku na základe motivujúcich črt. Prostredníctvom motivácie opierajúcej sa a vyplývajúcej z historického pozadia (zdroja) dochádza i ku kultivácii interpersonálnych vzťahov, vzájomnej dôvery čiže „sociálneho kapitálu“.

Bourdieu, Coleman a Putnam, traja priekopníci konceptu „sociálneho kapitálu“, poskytujú prínosný pojmový aparát umožňujúci dostatočné pochopenie jeho štruktúry, atribútov a dynamiky. Každý svojím spôsobom. Bourdieu sa naň zameriava iba prostredníctvom mikrosociologického náhľadu ako na statok vznikajúci pri nadväzovaní spojení medzi privilegovanými jedincami. Makrosociologický pohľad preto vynecháva, keďže ho výlučne definuje ako kapitál personálny, resp. súkromný. Coleman „sociálny kapitál“ spája s charakterom komunit ako exkluzívnych jednotiek (niečo medzi mikro- a makropohľadom), v ktorých platia určité normy, vzájomná dôvera, reciprocita a komunikačné kanály. A nakoniec zostáva makrosociologický pohľad Putnama, oscilujúci na hrane medzi materializmom a idealizmom a silne ovplyvnený metodologickým individualizmom zahŕňajúcim postavenie vôle a idey jednotlivca nad objektívne materiálne-kultúrne podmienky. Faktickým nedostatkom Colemanových a Putnamových prác je fakt, že zvlášť dôrazne nepoukazujú na dôležitosť inštitucionálnych opatrení pri tvorbe „sociálneho kapitálu“ ako verejného statku a zároveň na fundamentálnosť determinácie a vplyvu materiálnych podmienok, kultúry a ideológie v rámci socio-ekonomickej formácie.

Za najprínosnejší postoj ku konceptu „sociálneho kapitálu“ možno považovať obohacujúci náhľad Dušana Třeštíka, ktorý sme krátko načrtli vyššie. „Sociálny kapitál“ v podobe zdieraných ideí, hodnôt, zvykov, motívov, ideálov a názorov, metodologicky uchopený z pohľadu vzájomného uvedomenia, spolupatričnosti, sociálnej empatie a ducha kolektivity sa tak zdá bohatším a multikontextuálnejším konceptom a zároveň vhodnejším prostriedkom na transdisciplinárnu analýzu než ten, ktorý poskytujú Bourdieu, Coleman, Putnam a teoretici pracujúci pre Svetovú banku (Woolcock, Narayan, Grootaert a ďalší). Spomenutí autori síce prinášajú bohatú a v konečnom dôsledku dostatočnú konceptuálnu analýzu vhodnú na odraz smerujúci k ďalšiemu skúmaniu, ale v určitých detailoch ich komplexný náčrt pôsobí skôr komplementárne a náležite nevystihuje skrytý potenciál celého konceptu. Obohatením o Třeštíkov pohľad by bol „sociálny kapitál“ statkom predovšetkým verejným, rovnako prostredníctvom spontánnych väzieb by tak či tak vznikol i „sociálny kapitál“ súkromný. Samozrejme, že sa v rámci tejto optiky musia za neodmysliteľný a súčinný pilier považovať i objektívne materiálne-kultúrne podmienky. Vďaka nim sa tak následne črtá vhodná metodológia skúmania, ktorá umožní a zabezpečí komplexnejšiu analýzu skúmaných premenných a v konečnom dôsledku prinesie odpoveď na otázku o hľadaní optimálnej signifikancie konceptu „sociálneho kapitálu“.

Ak sa na akumuláciu, udržiavanie a kultivovanie „sociálneho kapitálu“ nezabezpečia vyššie opísané inštitucionálne parametre, obohatené o konkrétne-historickú pamäť, spoločnosť tým nielenže riskuje výskyt a hromadenie sociálnych pascí, ale i všeobecný pokles miery dôvery (medzi jedincami, ale i medzi jedincami a inštitúciami), otras integrity, morálky a etiky. V tom prípade sa uvoľní cesta novým formám – kreujúcim sa z podmienok nestability a nerovnosti – tzv. negatívneho typu „sociálneho kapitálu“, ktorým sa funkčne vyznačujú prevažne ma-

fič⁴⁹, gangy, ilegálne paramilitaristické jednotky či oligarchické štruktúry explicitne rozvracajúce a narúšajúce vnútornú harmóniu v spoločnosti.

⁴⁹ Funkčnosť mafiánskych praktík vychádza z predpokladu, že ich základ predstavujú výlučne súkromné iniciatívy. Na rozdiel od pozitívneho typu „sociálneho kapitálu“ ide v tomto prípade o „sociálny kapitál“ akumulovaný asymetricky a exkluzivisticky, ktorý sa pridrižiava novovzniknutým a sebou stanoveným symbolickým poriadkom, ktorý v zápase so všeobecným legitímnymi právnymi normami víťazí. Ide o formu *dóvery*, noriem a metodológie nadväzovania vzťahov, ktoré sú výkonné len v rámci určitej skupiny, siete (gangu, kartelu, syndikátu atď.). Takisto ochrana a „výhody“, ktoré z takéhoto zväzku plynú, sa týkajú výlučne iba zainteresovaných, t. j. členov patriacich a aktívne sa stotožňujúcich s konkrétnou mafiánskou ilegálnou organizáciou. Princíp, ktorým sa mafia riadi a ktorý napomáha zabezpečovanie jej vnútornej stability a integrity, sa opiera o veličiny, ako sú zmysel pre česťnosť, veľkorysosť a vernosť. Najvhodnejším spoločenským nastavením sa pre účinnosť a efektivitu mafie stáva hlboká nedôvera, sociálna neistota a mocenské vákuum v podaní štátu. Mafia zastáva rôzne funkcie, medzi ktoré možno zaradiť ovplyvňovanie politikov, sudcov, čo má inak za následok deformáciu a prispôsobovanie si legislatívnych politických opatrení a súdnych rozhodnutí vo svoj prospech a potreby na úkor celospoločenskej prospešnosti. Okrem toho, že poskytuje súkromnú ochranu svojim členom, operuje i na poli, v ktorom využíva i represívne kroky (zastrašovanie, vydieranie a pod.). Zároveň dokáže plniť i funkciu sprostredkovateľa. Viac o teóriách zaoberajúcich a opisujúcich mafiánske motívy, prax a ich komplexnú štruktúru porovnajú: KELLER, Jan. *Nejistota a dôvera aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha : SLON, 2009; GAMBETTA, Diego. *Mafia: the Price of Distrust*. In GAMBETTA, Diego (ed.): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1988; LUPO, Salvatore. *Dejiny mafie od jej vzniku po súčasnosť*. Bratislava : Kalligram, 2001.